

BABIČKA BOŽENY NĚMCOVÉ V RUSKÝCH PŘEKLADECH

Radka H ř í b k o v á

Давным-давно любовалась я в последний раз милым, исполненным спокойствия лицом, целовала бледные, морщинистые щеки, заглядывала в синие глаза, светящиеся лаской и добротой; давным-давно благословили меня в последний раз старческие руки! Нет больше на свете доброй старушки! Уж много лет покоится она в сырой земле! Но для меня она не умерла. Образ её запечатлён в душе моей во всей своей самобытной красоте, и, пока я дышу, он останется жить в ней. Ах, если бы владела я искусною кистью живописца, я бы не так прославила тебя, милая бабушка! ... Но эта вещь, пером написанная, – не знаю, не знаю, понравится ли она кому-нибудь! Но ведь ты любила говорить: «На всех никогда не угодишь!» Я буду довольна и тем, если хоть немногие прочтут рассказ о тебе с таким же тёплым чувством, с каким я пишу.

Překlad Faina Petrovna Bogoljubovová

V únoru 2020 uplynulo 200 let od narození snad největší a ve světě jistě nejznámější české spisovatelky Boženy Němcové. Její nejvýznamnější dílo *Babička* poprvé vyšlo před 165 lety. Je známo, že *Babička* byla přeložena do mnoha jazyků, údaje se rozcházejí, nejvíce je jich uváděno 33¹, včetně takových jazyků jako bengálština, lužická srbština, uzbečtina, arménština, rómština. Ruština byla zřejmě čtvrtým jazykem (za němčinou, slovinštinou a chorvatštinou), do něhož bylo toto dílo přeloženo. Chronologicky dvanáctým byl například překlad do esperanta, který vycházel na pokračování v Časopise českých esperantistů v letech 1909-1918.² Ten údajně přispěl k překladu do čínštiny (1956) a japonštiny (1957). Je to také nejčastěji vydávaná česká kniha, sběratel Jaroslav Kreibich, někdy nazývaný „pan Babička“, uvádí 372 vydání. Vydána byla v Braillově písmu (1954), těsnopisu (1947), v kolibrím formátu, jako e-kniha.³ Jen po roce 2000 můžeme v katalogu Národní knihovny najít 27 vydání u různých nakladatelů. K posledním patří brněnský Lynx (2019) a domažlický Český les (2020).

Recepci díla Boženy Němcové v Rusku je věnována poměrně podrobná stať petrohradské bohemistky Natalji Kirillovny Žakové z roku 2006.⁴ Autorka v ní sděluje, že první zmínky o české spisovatelce se v Rusku objevily už koncem 50. let 19. století zejména v souvislosti s vydáním jejích národních pohádek. Jako první interpretoval její dílo Alexandr Nikolajevič Pypin, který se s Němcovou osobně seznámil během své studijní cesty po Evropě. Významným propagátorem díla Boženy Němcové byl mladý Nikolaj Semjonovič Leskov, který měl podle Žakové v úmyslu přeložit *Babičku*, tento záměr však nerealizoval. Informace o prvním realizovaném ruském překladu se rozcházejí. V internetových zdrojích je většinou jako první uváděn překlad ve své době populární dětské spisovatelky Marie Andrejevny Lalinové z roku 1900, který vyšel ve vydavatelství A. S. Suvorina (některé zdroje zřejmě

¹ Tento počet uvádí výtvarník Jaroslav Kreibich, který vlastní největší sbírku knih *Babička*. Dostupný z <<http://www.nasepraha9.cz/zpravy-11/pan-babicka-predstavil-svou-unikatni-sbirku>>.

² Dvořáková, Pavla. *Rok Boženy Němcové* [cit. 11. 2. 2012]. Dostupný z <<http://www.esperanto.cz/cs/aktuality/rok-bozeny-nemcove.html>>.

³ Přehled o vydáních do r. 2013 lze nalézt na adrese: <<http://comenius-bibl.wz.cz/Nemcova.html>>.

⁴ Жакова, Наталья Кирилловна. Восприятие «Бабушки» Божены Немцовой в России. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, 2006, выпуск 1, с. 30-42.

omysem uvádějí rok úmrtí Lalinové 1910). První překlad se však objevil už v r. 1866 v časopise *Русский Вестник* pod názvem *Бабушка: Рассказ Божены Немцовой*. Překladatelkou byla Emma Genrichovna Petrovská, manželka kazaňského slavisty Memnona Petroviče Petrovského, který v letech 1861-1862 podnikl studijní cestu po slovanských zemích, v Praze pobýval celkem osmkrát, udržoval mnohaleté přátelské a vědecké kontakty s českými slavisty a stal se čestným členem České akademie věd. Petrovská, stejně jako její muž, dobře uměla česky, přeložila i další díla Němcové (*Pohorská vesnice, Dobrý člověk, Chudí lidé, Karla*) a v r. 1871 ve stejném časopise otiskla stať *Божена Немцова. Биографический очерк*. Její překlad *Babičky*, který opatřila přízvuky, vyšel v r. 1871 v pražském nakladatelství Theodora Mourka⁵ a v r. 1902 v brněnském nakladatelství Arnošta Píši. Tato vydání byla doporučována zájemcům o studium ruštiny. Zajímavý je fakt, že *Babička* v překladu Petrovské byla v uvedeném ruském časopise otiskována ve stejné době jako román Fjodora Michajloviče Dostojevského *Zločin a trest* a první část románu Lva Nikolajeviče Tolstého *Vojna a mír*.

Za druhý lze tedy považovat překlad M. A. Lalinové. Jako třetí a poslední Žakova uvádí překlad Fainy Petrovny Bogoljubovové z r. 1956, k němuž byla připojena obsáhlá studie o B. Němcové napsaná Raisou Lavrentjevovou Filipčikovou. Tento překlad byl znovu použit pro pražské vydání v Albatrosu v r. 1978 (s názvy jednotlivých kapitol a poznámkami v závěru knihy) a k novému moskevskému vydání v roce 1982. Některé internetové zdroje⁶ zmiňují ještě překlad z roku 1947 od Antonije Vasiljeviče Florovského, ruského historika a slavisty, který v roce 1922 emigroval do Československa. Podle Žakové v současné době nastal čas pro nový, modernější překlad *Babičky*.

Babička, kterou V. Černý označil jako autorčino „nejčeštější a „nejklasičtější“ dílo⁷, se stala neodmyslitelnou součástí školní četby, a proto již po řadu generací zhruba ve věku 10-11 let vchází do povědomí každého Čecha, ať již na základě vlastní četby nebo zprostředkovaně. Pro některé je to setkání první a poslední, jiní se k tomuto dílu z různých důvodů vracejí.

Malý dotazník, na který před několika lety odpovídalo 20 studentů 1.-5. ročníku pražské Pedagogické fakulty, ukázal na jedné straně stereotypnost recepce *Babičky* ovlivněnou školními výklady, na druhé straně poměrně širokou škálu čtenářských vztahů. Žánrově studenti většinou označovali *Babičku* jako román, při vymezení hlavního tématu v podstatě postihli různé významové roviny díla, když uváděli: život na české vesnici (ojediněle s upřesněním „během jednoho roku“), generační vztahy, sociální vztahy, návrat k přírodnímu životu, moudrost a mravní čistotu prostého člověka, vzpomínky na osobnost, která autorku ovlivnila, dětství jako rozhodující etapu v lidském životě. Pocity, které v nich četba knihy vyvolala, se různily, od příjemného uvolnění a přenesení se do vzdálené doby, pobavení, radosti i smutku, evokace vzpomínek na vlastní dětství a vlastní babičku, k nostalgii a negativním pocitům navozeným smrtí babičky. V paměti studentům nejvíce utkvěly postavy babičky, Viktorky (v jednom případě byla zaměněna za Divou Báru), Hortenzie, jména psů Sultána a Tyrla, vylíčení způsobu života, popis obydlí, krajiny a přírody, některé výjevy, zejména příjezd babičky na Staré Bělidlo a návštěva babičky s vnoučaty na zámku, krása babiččiny tváře a přírody. Někteří dotázaní uvedli, že si zapamatovali především fráze typu: Šťastná to žena! Dobrá hospodyňka pro pírkou přes plot skočí. Nebo kuriózní, že babička „si vríská“ vlasy. Zejména u starších studentů převažoval názor, že *Babičku* je třeba číst znovu ve zralejším věku, „když už člověk má jisté zkušenosti“, „protože spoustu věcí člověk s přibývajícím věkem a zkušenostmi chápe jinak“. Postihli tak skutečnost, že každé nové čtení

⁵ *Slovník českých nakladatelství 1849 – 1949*. Dostupný z <<https://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/theodor-mourek.html>> a <<https://bookshake.net/b/babushka-bozhena-nemcova-54110>>.

⁶ Například: <[https://cs.wikipedia.org/wiki/Babicka_\(kniha\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Babicka_(kniha))>.

⁷ Černý, Václav. *Knížka o Babičce a její autorce*. Toronto: Sixty-eight Publishers Corporation, 1982, s. 8 a 82.

uměleckého textu vede k odhalování jeho skrytých významových i výrazových vrstev, jinými slovy k navázání a prohloubení **intrakulturního dialogu mezi čtenářem a textem**. U tak zvaných klasických děl to platí dvojnásob, neboť mnohé skutečnosti, ideje, jazykové prostředky, které jsou v nich obsaženy, ve vědomí čtenářů po čase žijí už jen jako matné otisky, nebo je jejich paměť vůbec neuchovala. Každá další generace čtenářů takový umělecký text čte stále více jako „jinokulturní“. Tak například současnému čtenáři již bez patřičného komentáře uniká smysl sdělení, že Barunka babičce vískala vlasy, že babička při přástkách dala na stůl křížaly na poslinku, že krmila husy šlejškami apod., nemluvě o názvech oděvů, jídel, hospodářského náradí, o lidových zvycích a náboženských tradicích a o dalších souvislostech společenského života. Nakladatelství Práh v r. 2013 proto vydalo *Babičku* v současné češtině na pomoc dětem při zvládání školní četby. Lze ostatně předpokládat, že mnohé bylo třeba vysvětlovat zejména městskému čtenáři už v 19. století, o čemž svědčí fakt, že většina vydání je vybavena více či méně rozsáhlým komentářem či vysvětlivkami, umístěnými přímo v textu, pod čarou nebo za textem.

Daleko podstatnější je však „jinokulturnost“ životní filozofie a základních mravních východisek. Magdalena Novotná je vyličena jako bytost přirozeně spjatá s přírodou a veskrze společenská. Hluboce zakořeněné vědomí sounáležitosti (s rodinou charakterizovanou soužitím několika generací, s obcí, s národem) a činná služba ve prospěch těchto společenství jsou pro ni nezbytnou podmínkou existence, doslova se rozdává lidem i zvířatům. Dnešní „postmoderní“ člověk je takovéto představě dosti vzdálen, a proto je některými mladými čtenáři postava babičky vnímána jako bytost ze vzdáleného, až nereálného světa, hodnocená jak kladně, tak i záporně.

A přesto lze říci, že *Babička* neztratila svou sdělnou hodnotu, a to nejen jako zdroj poznání historické formy života na české vesnici v první polovině 19. století. Jako blízké mohou působit okamžiky existenciální sebereflexe (osamělá babička vzpomínající na zemřelého muže, Barunčino snění), neotřelost dětského vidění světa, autorčiny názory na výchovu a vzdělání projektované do postavy jinak zdánlivě velmi konzervativní babičky, v nichž dominuje demokratičnost a důraz na svobodu a jedinečnost každého člověka, nebo její pojetí česko-německého dialogu. Babička, která po smrti muže odchází s dětmi z Nisy, aby se děti neponěmčily, a také proto, že se nemůže sžít s německým prostředím, se dostává v rodině Proškově do dvojjazyčného prostředí (otec mluví německy, matka, děti a služebnictvo česky). Přes počáteční nejistotu se babička rychle naučí toto prostředí tolerovat, protože hlavním kritériem je pro ni nikoliv národnost, ale lidská hodnota člověka. Sama pak nabádá děti, aby se učily němčinu, protože to pro ně bude v životě užitečné. Ovšem až poté, co si začaly hluboce uvědomovat svou národní příslušnost.

Také uvnitř díla dochází k **intrakulturnímu generačnímu dialogu** mezi dávnou vesnickou tradicí (babička) a novým, v podstatě městským světem (zámek – kněžna, panstvo, rodina Proškova). Prostředníkem toho dialogu se stávají děti, kvůli nimž babička opustila svou podhorskou chaloupku a které jí pomáhají sžít se s novým prostředím, což ovšem pro babičku neznamená plně se s tímto prostředím ztotožnit, nýbrž tolerovat je (oblékání, zařízení domácnosti, jídlo, životní styl). Přes veškerou konzervativnost životních postojů je babička otevřena novému poznání, zejména pokud jde o užitečnost takových jevů, jako je hra na klavír, malířství, vzdělání.

Text *Babičky*, ač jde o autorčino „nejčeštější“ dílo, vstupuje také do dialogu s **jinými národními kulturami**, tedy do **dialogu interkulturního**.⁸ Nesporný je vliv dobových výchovných spisů, idejí Herderových a Rousseauových. Václav Černý⁹ podrobně analyzuje, jakým způsobem se v *Babičce* vlastně již ve čtvrté generaci přetváří rousseauovská tradice,

⁸ Podrobně se touto otázkou zabýval např. Karel Krejčí ve stati Božena Němcová a světová literatura ve sborníku studií o B. Němcové *Božena Němcová – paní našeho času*. Praha: Panorama, 1986, s.79-116.

⁹ Černý, Václav. *Knížka o Babičce a její autorce*. Toronto: Sixty-eight Publishers Corporation, 1982, s. 143 a násl.

založená na snění jako oblíbeném stavu „citlivé duše“. F. X. Šalda¹⁰ zdůrazňuje především autorčinu víru, že člověk je od přírody dobrý, a její pojetí přírody jako věčného útočiště pro člověka zkaženého civilizací. Tyto souvislosti jsou dobře srozumitelné i vzdělanému ruskému čtenáři, neboť jeho národní literatura zejména v epoše sentimentalismu a romantismu, ale i později zaznamenala stejné inspirační zdroje.¹¹

V tvorbě Němcové lze zřetelně vystopovat také vliv kultury ruské. Její korespondence svědčí o tom, že v době, kdy psala své stěžejní dílo, projevovala intenzivní zájem o ruskou literaturu a je pravděpodobné, že četla Gogola (Havlíčkův překlad Gogolovy povídky *Plášť* vyšel v r. 1847, románu *Mrtvé duše* v r. 1849). Na okraji dopisu adresovaného V. Hankovi ze 7. 2. 1854 například najdeme zmínku o Gogolově románu *Mrtvé duše*, o několik dní později žádá Hanku o další knihy ruských autorů (Zagoskina, Karamzina, Polevého, Puškina) pro Leopolda Hausmanna, redaktora Moravského Národního Listu. V dopise Hankovi z 24. 2. téhož roku se zapojuje do dobové diskuse: „Bylo by k přání, aby mnozí i u nás více se hleděli ruského jazyka a seznámili se s velkým tím národem bratrským, nemohli by pak roztrušovat pověsti lživé a tlachy, jakých nepřátelé si dovolují, dílem z nevědomosti, dílem z nenávisti a strachu. Tuším, že by lidu našemu slovanská vláda otcovská mnohem lépe prospěla, než cizí demokracie, kterou oni vlastně ani nepochopili.“¹²

Četba Gogola pravděpodobně obohatila i některé narativní postupy Němcové. Mám na mysli zejména skupinové portréty určitých sociálních vrstev, které hojně užíval Gogol a po něm i tzv. naturální (někdy též přirozená) škola. Takto například líčí Němcová v *Babičce* cestu na nedělní bohoslužbu: „V neděli dopoledne se cesta po lukách k městečku netrhla. Tu jde volným krokem stařena v kožichu a plachetce a vedle ní podpíraje se o hůl kráčí starý muž; ba, že starý, vždyť pak nosí v hlavě hřeben, tu módu mají jen stařečkové. Ženy v bílých čepcích s holubičkami, muži v beranicích neb furiantských vydrovkách je předhoní, ženouce se přes dlouhou lávku ke stráni. Shůry dolů však přicházejí tancujícím krokem děvčata jako laně a za nimi pospíchají bujní junkové jako jeleni. Tu prokmitne stromovým nadýchaný rukávec bílý, tu zachytne se na křoví červený, vlnící od ramene fábor, tu strakatí se vyšívaná kamizolka chlapecova, až konečně všechn veselý sbor vyžene se na zelený pažit.“ (IV. kapitola)

A takto líčí svatbu na ukrajinské vesnici ve *Večerech na samotě u Dikaňky* (*Večer před svatým Janem*, 1831) Gogol: „Za starých časů se svatby slavily tak, že se to k dnešku nedá přirovnat. Když o tom teta nebožtíka dědečka někdy takhle povídala, to jsme byli jako u vidění! Jak děvčata v pentlíkách ze žlutých, modrých a růžových stužek, převázaných zlatou portou, v tenkých košíkách vyšitých po celém švu červeným hedvábím a posetých drobnými stříbrnými kvítky, v safiánových čižmičkách na vysokých špalíčcích s podkůvkami plavně jako labutě a zas šumivě a vířivě jako jarní vítr tancovala hrdličku. Jak mladé ženy v karkulkách s hořejšky ze zlatohlavu, na týle s rozparečkem, ze kterého vykukoval zlatý spodní čepec s dvěma růžky z nejjemnějšího černého astrachánu, vyčnívajícemi jeden vpředu, jeden vzadu, a v modrých kanduších z nejlepší dykyty s červeným lemováním jedna po druhé vystupovaly z řady, a ruce důstojně opřené v bok, ladně vydupávaly hopaka. Jak je chlapci ve vysokých kozáckých čepicích, v kabátcích z jemného sukna, stažených stříbrem vyšívanými opasky, s dřevěnkami v zubech obletovali, jak jim podkuřovali a sázeli růžičky.“ (Překlad P. Voskovec a E. Moisejkenová).

Přes rozdílnost zobrazovaných prostředí, je narativní postup velmi podobný. V obou případech je popis lidového kroje zasazen do typického folklorního výjevu, obraz je velice

¹⁰ Šalda, František Xaver. *Básnický typ Boženy Němcové. Šaldův zápisník VI*. Praha: Otto Girgal, rok neuveden, s. 257.

¹¹ Například v první, autobiografické románové trilogii L. N. Tolstého, ale i v jeho posledním románu *Vzkříšení*, který začíná úvahou ve výrazně rousseauovském duchu.

¹² Němcová, Božena. *Korespondence II*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

dynamický, plný sloves pohybu, u Němcové se střídají záběry různých velikostí od celkového po detailní, což připomíná mnohem pozdější filmovou techniku. Takto postupoval v řadě svých děl i Gogol, nejvýrazněji v proslulém *Něvském prospektu z Petrohradských povídek*, který poprvé vyšel v roce 1835.

Narativní postupy, které Němcová v *Babičce* užívá, jsou poměrně pestré. Řeč objektivního vypravěče, v úvodu a epilogu přecházející do objektivního autorského hlasu, se neustále prolíná s dialogy a monology (vyprávěními, dialogizovanými komentáři zasvěcených diváků) jednotlivých postav, které komentují aktuální dění, dávají nahlédnout do vlastní nebo cizí prehistorie, zprostředkují lidovou mytologii, nebo otevírají pohled z malého údolíčka s jeho pravidelným životním rytmem do širšího světa ve smyslu prostorovém, časovém i existenciálním. Nejednou autorka líčí babičku, ale i další postavy, události vesnického života, přírodu a její proměny, výjevy z rodinného života a dokonce i některé situace zobrazující lidský úděl a běh světa prostřednictvím dětského vidění, dětských pocitů a prožitků, což jí umožňuje zobrazit charaktery, vztahy, jevy a události tak, jako by byly objevovány či jako by se odehrávaly právě teď poprvé, ve vši své primární neotřelosti a barvitosti. Nazírání života lidí i přírody prizmatem dětských smyslů a hlavně pocitů (radost, očekávání, údiv, obdiv, rozpaky, smutek, obavy, strach) tak vytváří dojem zvláštního kontrastu ke světu dospělých, jehož podoba je zprostředkována gnómickým tokem vyprávění, založeným na mnohaleté individuální a kolektivní zkušenosti. Ruský překladatel zde má k dispozici bohatou inspiraci zejména z děl L. N. Tolstého a A. P. Čechova.

Literární vědci nejsou jednotní ve vymezení žánru *Babičky*. Někteří hovoří o realistické vesnické povídce (předmluva k vydání u Šolce a Šimáčka v r. 1941), jiní o románu (V. Černý), o díle s autobiografickými rysy či o vzpomínkové próze (F. Vodička), zatímco jiní označení vzpomínková próza odmítají (J. Konečný). Někdy se setkáme s označením idyla s různými upřesněními (pastorální, pohádková atd.). Ruskému čtenáři mohou být blízká někdy užívaná pojmenování obrázků, žánrový obrázek, fyziologická črta, která byla typická pro naturální školu.¹³ Dílo, které mělo na popud profesora I. J. Hanuše v duchu dobové herderovské tradice „v koloběhu jediného roku vylíčit vedle proměn počasí veškeré slavnosti výroční, obřady, návyky, hry a pověry k nim se vztahující“¹⁴ a při jehož kompozici se autorka mimo jiné opírala také o vychovatelský spis doktora F. J. Mošnera *Pěstounka, čili způsob vychovávání dětí mimo školu*, nakonec vyrostlo v mnohotematický a mnohovrstevnatý literární útvar, který se pohybuje mimo tradiční dobové formy a který pro jeho originalitu lze jen těžko přesně žánrově zařadit. V protikladu k běžným literárním konvencím viděl tvar *Babičky* i Vítězslav Nezval, který jej s jistou básnickou nadsázkou charakterizoval takto: „Uchopila tón svého úžasného dětství a pak se přestala starati o vše, o pořad událostí, o logiku (...), nechala se unášeti tímto proudem (...).“¹⁵ Sama autorka dílo v podtitulu označila jako „obrazy venkovského života“, tedy v podstatě jako národopisnou studii, ale v korespondenci o něm mluví jako o „delší povídce“ nebo „novelle“¹⁶. V epilogu k *Babičce* se brání tomu, aby toto její dílo bylo vnímáno jako výchovný román či vyprávění o dětech: „Není účelem toho spisku vylíčovat život mládeže, která okolo babičky žila ...“ V časopise Lumír v r. 1855 bylo toto oznámení: „Chvalně známá naše spisovatelka paní Božena Němcová dokončila právě a panu Jaroslavu Pospíšilovi do tisku odevzdala větší novellistickou práci pod titulem „Babička“, obrazy to z venkova, zjevující se nejvíce v oboru, v jehož líčení paní Němcová

¹³ Například Turgeněvovy *Lovcovy zápisky* (časopisecky vycházely v letech 1847 – 1852, knižně poprvé v r. 1856).

¹⁴ Piřha, Petr. Pocta učitelů. In *Dítě. Škola. Učitel. Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Zdeňka Heluse, DrSc.* Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2001, s. 8.

¹⁵ Nezval, Vítězslav. *Babička Boženy Němcové* (k 75. výročí smrti Boženy Němcové). *Tvorba*, 1937, č. 12, s. 59.

¹⁶ V dopise A. Markovi z 25. 8. 1854 a v dopise Šemberovi z 26. 8. 1854. In *Spisy Boženy Němcové. Listy II.* Praha: Československý spisovatel – Knihovna klasiků, sv. 13, 1952, s. 60 a 62.

uznanou jest mistrýní.“¹⁷ V ruské literární vědě je většinou užíváno žánrové označení román, povídka nebo novela, někdy také повесть.

Nelehkým úkolem pro překladatele *Babičky*, je jazyk, kterého autorka užívá. Dobové reálie materiální i duchovní povahy, četné archaismy, dialektismy, rčení a přísloví, jazyková charakteristika postav, folklorní texty atd. vyžadují velkou dávku invence.

Všechna uvedená fakta by měl brát v úvahu překladatel, chce-li dosáhnout kvalitního a adekvátního výsledku. *Babička* nesporně patří k uměleckým dílům, jejichž překladatel musí dobře znát literární historii a teorii, český jazyk, dějiny, kulturu i mentalitu. Při své práci, stejně jako později čtenář jeho překladu, vstupuje do další podoby **interkulturního dialogu, v němž se setkávají dvě národní kultury.**

Pro srovnávací analýzu jsem použila starší překlad E. G. Petrovské (v podobě z r. 1871) a mladší překlad F. P. Bogoljubovové. Obecně lze říci, že pokud jde o reálie a lingvoreálie, starší překlad v duchu tehdejší překladatelské tradice spíše ponechává české výrazy převedené do azbuky a doplňuje je komentářem často přímo v textu, což samozřejmě oslabuje uměleckou stránku díla a vyvolává ve čtenáři dojem, že čte dílo svým způsobem naučné. V pozdějších vydáních už jsou vysvětlivky umístěny za textem. Na druhé straně snaha téměř vše převést do kulturního povědomí ruského čtenáře, jak je tomu v mladším překladu Bogoljubovové, působí někdy násilně a vede k značným významovým posunům. Příkladů, jak se obě překladatelky vyrovnaly s obtížně řešitelnými jevy, je nepřeberně, málokdy se shodují, často jsou jejich řešení přímo protichůdná. Badatelé to poskytuje zajímavé poznatky o překladu jako o způsobu chápání interkulturního dialogu. Pro ilustraci uvádím několik příkladů z různých oblastí slovní zásoby:

Česky:	Petrovská:	Bogoljubovová:
1. jídlo		
pučálka	мочёный горох	жареный горох
kyselo	кислый суп	грибная похлёбка
křížaly na poslinku	сушёные яблочные ломтики для возбуждения отделения слюны	сушёные яблоки
vaječník	молочный блин	яичница
vánočka	ваночка, s komentářem: рождественский пшеничный хлеб формою похожий на туловище гуся	сдобная булка
ančka	похлёбка анчка, s komentářem: приготавливается из молока и заправляется мукой и яйцом	суп
poplamenice	фламинго	лепёшка
šlejšky	хлеб	выпечано
2. oděvy		
čepec s holubičkou	чепец с голубкой	крылатый чепец, чепец с бантом

¹⁷ Božena Němcová – paní našeho času. Praha: Panorama, 1986, s. 35.

plachetka	белый платок	шаль, платок
lajblík	кофта	корсаж
bačkory	бачкory, s komentářem: обувь в роде лаптей	туфли

3. jména

Barunka	Барунка (Варвара)	Барунка
Kačenka	Каченка (Катерина)	Каченка
Mojžiš	Мойжиш (Моисей)	Мойжиш
Vorša	Ворша (Урсула)	Ворша

4. povolání

dráteník	проволочник	торговец скобяным товаром s vysvětlívkou v závorce (легкие изделия из железа – скобы, замки, крюки)
dráb	разбойник, драбант	разбойник

5. náboženské svátky

Panna Marie		
a čtrnáct pomocníků	vynecháno	богоматерь с угодниками
Boží tělo	праздник Божьего тела	праздник Тела Христова
Dušičky	праздник усопших	день поминовения усопших
Štědrý den a Mikuláš	сочельник и Рождество Николай угодник	канун Рождества Микулаш
Ježíšek	Исусик	младенец Исус

6. květiny

muškát	мушкат	мушкат
bazalka	базалика	бальзамина
hořký jetel	горький трифоль	горький клевер
rmen	vynecháno	пупавка

V názvosloví květin, zejména lidovém, jsou případy, kdy se obě překladatelky shodují, spíše výjimkou. Prorovnejme například pasáž, kde spisovatelka líčí letní procházky babičky s dětmi do přírody a popisuje, co rostlo v lese: „ ... tolik vonných konvalinek rostlo, petrklíčů, podlések, kohoutků, celé keříčky lýkovce a ten pěkný zlatohlávek.“ (2. kapitola) Petrovská přeložila: „... где росло столько благовонных ландышей, буковицы, печеновой травы, полевой гвоздики, целые кусты волчьего лыка и прекрасных царских кудрей.“ А v překladu Bogoljubovové: „А сколько тут благоухало цветов – ландыши, белые буквицы, горицвет, перелеска, целые заросли волчеца и нежные золотистые лилии.“ V obou překladech se můžeme setkat s kuriozitami, v jejichž důsledku se dialog mezi originálem a překladem deformuje, například „jít do chalupy“ (tj. na výminek, výměnek) Petrovská překládá „перейти в келью“ (келья – klášterní cela), což sice může být srozumitelné v ruském prostředí, ale odporuje to prostředí českému, kde rozhodně staří vesničané neodcházeli do kláštera.

Nebo v překladu Bogoljubovové: Bývala u nebožky matky pečená vařená. – Бывало, примется мать-покойница за стряпанье. Ozdoba sadu (tj. ovoce) byla uschována v komoře. – Все украшения из сада убрали в кладовую.

Někdy překladatelka oslabuje „drastičnost“ některých pasáží, např. když desetiletá Cilka Kudrnová, dcera flašinetáře, barvitě vykládá paní mlynářce o tom, co doma jedí. Jako útlocitnější se zde projevila Petrovská, která zcela vynechává sdělení, že maminka Kudrnová dětem upekla kočku tlustou jako vepř a vypekla z ní sádlo, kterým se tatínek bude mazat, aby nedostal souchotě.

Zajímavý je sociologický posun v překladu Bogoljubovové z 50. let. Děti babičce většinou vykají, někdy i tykají. Kristla z hospody všem dětem Proškovým včetně malé Adélky vyká, čímž jsou přesně vyjádřeny dobové sociální vztahy. Překladatelce zřejmě připadaly nedemokratické, a proto všude užívá tykání. Vydání z r. 1978 se už více blíží originálu.

Domnívala jsem se, že tato překladatelka také v rozporu se smyslem originálu a zřejmě omylem ve známém „filozofickém“ dialogu babičky s vnoučaty o tom, kam doplyne proutek vhozený do vody (3. kapitola), zaměnila Barunku za Adélku, ačkoliv v 1. kapitole se čtenář dozvídá, že Adélka byla „boubelatý kojeneček“ (Bogoljubovová má jen „пухленькая Аделька“, Petrovská „грудной ребёнок“) a o něco dále, že malá Adélka v té době „neuměla ještě dobře mluvit“. Když jsem pátrala po příčině této záměny, zjistila jsem, že v tomto místě se rozcházejí i česká vydání, takže ji nelze považovat za chybu překladatelky. V prvním vydání z r. 1855 dialog s babičkou vede skutečně Adélka, v dalších vydáních 19. století (v 1. dílu Sebraných spisů vydaných A. Augustou v r. 1862¹⁸, v Kobrových vydáních v letech 1887, 1891, 1895, 1900) to už je Barunka stejně jako ve filmovém zpracování s L. Šafránkovou v hlavní roli. Ve 20. století až dodnes se jednotlivá vydání opět liší (např. ve vydání u Šolce a Šimáčka z r. 1941 je to Barunka, v současných online textech většinou Adélka).

Zkoumání překladu tak může přinést zajímavé zpětné informace i pro poznání originálu. Tak je tomu třeba i se slovem „morous“. Většina dotázaných Čechů toto slovo chápala ve významu „podmračený člověk“, „nevlídný člověk“, „škarohlíd“. V ruském překladu Petrovská použila „кикимора“ (překládáno jako zlá čarodějnice, jezinka, zlá lesní žínka, přeneseně mrzout) a Bogoljubovová „упырь“ (upír). Teprve po upozornění, že v textu (6. kapitola) Němcová mluví o tom, že morous (tj. černý myslivec) bude Viktorce pít krev („vždyť je to morous, a on ti bude nyní krev z těla sát, až ti všecku vysaje, zadává tě a duše tvoje nebude mít ani po smrti pokoje“), se i českým čtenářům asociovalo slovo morous se slovesem mořit, umořit a s motivem upíra. Slovník spisovného českého jazyka skutečně uvádí pod heslem morous také význam: „duše obcházející v noci a mořící lidi, můra, upír“.

Pokusila jsem se uvést několik možných aspektů kulturního dialogu v souvislosti s překladem uměleckého textu. Jejich výčet zdaleka není vyčerpávající, naznačuje však složitost a mnohostrannost tohoto pojmu.

¹⁸ V. Tille uvádí, že Němcová, v té době už těžce nemocná, chtěla, aby v prvním dílu těchto Sebraných spisů byla umístěna *Babička*, a že ještě stačila Augustovi dodat aspoň počátek *Babičky*, takže opravu mohla provést sama autorka. Vydání prvního dílu se však už nedočkala. In Tille, Václav. *Božena Němcová*. Praha: Družstevní práce, 1938, s. 294.